

„RECHTSSTAAT” sau DOCTRINA GERMANĂ A STATULUI DE DREPT

Alexandru ARSENI,
doctor în drept, conferențiar universitar (USM)
Rodica POPESCU,
doctorand

RÉSUMÉ

L'État de droit, comme théorie juridico-philosophique c'est une de plus importantes réalisations de la civilisation humaine qui est devenu la finalité de toutes les sociétés modernes. L'élaboration de la doctrine de l'État de droit ainsi que des autres doctrines juridiques et philosophiques a été déterminée par l'évolution social-économique, politique et culturel des peuples. Certes c'est le fait que l'élaboration de la doctrine de l'État de droit date le fin du XIX-ème siècle et le commencement du XX-ème siècle exprimé dans plusieurs variantes dans la doctrine allemande, française, anglo-saxonne, etc. La doctrine du „Rechtsstaat”, est une construction inhérente à la science juridique allemande et dans le présent article on tache de suivre le cursus de son formation et réalisation en Allemagne.

Statul de drept, ca teorie juridico-filosofică și practică constructivă de organizare a puterii politice, la fel a asigurării respectării drepturilor și libertăților omului, este una dintre cele mai importante realizări ale civilizației umane. Omenirea suferind ideea statului de drept în numeroase conflicte, războaie, revoluții. Statul de drept se prezintă astăzi nu doar ca una dintre cele mai importante valori ale omenirii chemate să întărească începuturile umane, echitatea, dreptatea, ci și ca o instituție practică, destul de eficientă, în asigurarea și apărarea drepturilor și libertăților, onoarei și demnității omului, ca mijloc de luptă cu birocracia, formă de realizare a puterii poporului.

Doctrina „Rechtsstaat”-ului, adică a statului bazat pe drept, este o construcție inerentă științei juridice germane. În prezentul articol ne propunem să urmărim pas cu pas cum s-a realizat ea în Germania.

Doctrina germană a statului de drept a fost construită pornind de la o serie de aporturi doctrinare care vor evolua în funcție de contextul politic. Cauza apariției ideii germane a statului de drept a fost necesitatea stabilirii relațiilor capitaliste de producție care, la rândul lor, necesitau o liberalizare economică. Statul de drept s-a conturat în limitele statului birocratic absolutist ca un antipod al statului „polițai”. Și, după cum menționează pe drept cuvânt Otto Meyers, „statul polițai a fost un iscusit meșter în făurirea statului de drept”.¹

Învățăturile burgheze despre statul de drept au avut un rol foarte important în lupta contra statului absolutist, în sensul instaurării libertăților cetățenilor. Marilor realizări ale statului de drept burghez le putem atribui:

- garantarea drepturilor și libertăților omului, aparatul de stat putea interveni numai în baza prevederilor legale;

- determinarea legii ca fiind general obligatorie și având acțiune egală asupra tuturor subiecților ce li se adresează;

- controlul asupra intervențiilor administrației prin intermediul puterii judecătorești care era independentă de orice influență.

În secolul al XIX-lea, statul de drept se egala după conținut cu noțiunea „statul constituțional”, sau cu limitarea statului prin normele constituționale: garantarea drepturilor și libertăților, separarea puterilor și conlucrarea acestora. Centrul întregului sistem de drept trebuia să fie legea, normele acestea prezentându-se ca antonim al fărădelegilor.

În Germania, ideea statului de drept a pătruns ca „contrabandă ideologică” din Franța revoluționară. Într-o perioadă foarte scurtă aici a luat ființă spiritul revoluționar, exprimat de Clubul Iacobinilor din Mainz (1792-1793). Cu toate acestea, marea parte a burgheziei germane a rămas indiferentă față de evenimentele revoluției franceze. Iar doctrina statului de drept a căpătat o exprimare specifică, și anume – în spiritul lui Kant.

Doctrina juridico-filosofică a lui Immanuel Kant – clasicul statului de drept german

Kant este considerat de majoritatea autorilor germani contemporani (J. Isensee, P. Kirchhof) ca fiind clasicul științei statului de drept în Germania. Autorii menționează că „cea mai clară fundamentare ideea statului de drept a primit-o anume la Kant”.²

O altă pleiadă de autori, printre care R. Gheist, D. Brüggemann, îl consideră pe Robert von Mohl

ca fiind „nașul” noțiunii statului de drept. Cu toate că însuși Mohl cedează întâietatea, citând alți autori (Iordan, Pelița), la care el ar fi găsit noțiunea „stat de drept”.

Pentru prima dată noțiunea „Rechtsstaat” apare în Germania în anul 1798 la Johan Wilhelm Petersen care, sub pseudonimul de Placidus, în lucrarea *Literatur der Staatslehre* caracteriza prin această formulă doctrina juridico-filosofică a lui Kant, pe care a intitulat-o „critica sau școala doctrinei statului de drept”.³

Kant nu a folosit expresia „stat de drept”, el definind statul ca „o uniune de oameni sub legi juridice”. Statul este lucrul comun (*res publica*) care este sudat prin interesul tuturor de a exista într-o situație de drept. Kant insistă asupra dreptului și libertății ca elemente ale ideii sale de stat. Fără a folosi direct formula „stat de drept”, el face o distincție netă între aceste elemente diferite care sunt puterea și forța. De aici Kant face concluzia că există o stare a cetățeanului în sensul unui „statut juridic”, având la bază trei principii *a priori*: libertatea ca om, egalitatea ca subiect, independența ca cetățean.⁴ Concepția statului de drept la Kant este îndreptată, înainte de toate, împotriva „statului polițai” și împotriva absolutismului. Scopul juridic al statului determină statul de drept, formulat deja de o manieră constituțională în art. 2 din Declarația drepturilor omului și cetățeanului: „Scopul oricărei asocieri politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea, siguranța și rezistența la opresiune”. Astfel sunt desemnate elementele esențiale ale Constituției, care, prin formularea art. 16 din Declarație, „Orice societate în care garantarea drepturilor nu este asigurată, nici separația puterilor determinată, nu are deloc Constituție”, fac ca statul constituțional să apară ca cea mai importantă concretizare a ideii statului de drept. Dezvoltarea noțiunii „stat de drept” este însoțită de un fel de programare politică care reprezintă și tendințele, și revendicările liberalismului economic.⁵

Astfel, de la lucrare la lucrare, Kant promovează ideea domniei legii în viața poporului, societății și statului. În lucrarea *Spre pacea perpetuă* (1795) autorul subliniază necesitatea ca dreptul să primească, în cele din urmă, puterea supremă. Beneficiul statului, după Kant, nu este bunăstarea cetățenilor și fericirea acestora, ci corespunderea întocmai a organizării de stat cu principiile dreptului, la care conștiința, printr-un imperativ categoric, ne obligă să tindem.

Astfel, putem conchide că miezul concepției lui Kant despre statul de drept servește legătura statului cu dreptul și limitarea statului prin drept și legi drepte. Această idee genială a lui Kant despre superioritatea

dreptului este chemată să treacă conștiința prin intermediul dreptului în viața comună a popoarelor, iar prin aceasta – de a servi păcii eterne.

Ideile lui Kant sunt actuale și astăzi în Republica Federală Germania, care, de altfel, prin Constituție se declară a fi stat bazat pe drept. Constituția Germaniei promovează principiul premisei și întâietății legii, astfel ca orice acțiune întreprinsă de stat să se bazeze pe lege și să fie în armonie cu aceasta: „Puterea legislativă se subordonează ordinii constituționale, puterea executivă și cea judecătorească se subordonează legilor și dreptului”.⁶

Desigur, Kant nu putea rămâne indiferent față de interesele epocii sale, împărtășind ideile și principiile publiciștilor francezi. Concepția despre stat a lui Kant a fost puternic influențată de concepțiile despre contractul social. În accepția sa, contractul are un caracter ideal și ipotetic. El este regula și nu originea constituirii statului, el nu este principiul fundamental, ci acela al administrării statului. Este actul prin care un popor se constituie el însuși în stat, în virtutea căruia toți renunță la libertatea lor exterioară pentru a o relua imediat ca membri ai unei republici.

Faptul de a pune la îndoială din punct de vedere practic o lege atât de sacră – va afirma Kant – și, prin urmare, de a-i suspenda un moment efectul este deja o crimă, și nu pare să vină de la oameni, ci de la un legiuitor suprem și infailibil; și tocmai aceasta este ceea ce semnifică maxima „orice autoritate vine de la Dumnezeu”. Ea nu mai indică fundamentul istoric al constituției civile, ci exprimă o idee sau un principiu practic al rațiunii.⁷

Datorită acestui caracter sacru al Constituției, cei ce formează poporul trebuie să i se supună necondiționat.

În ce privește statul, Kant susține teoria lui Locke, Montesquieu și Rousseau cu privire la separarea puterilor. Puterea legislativă trebuie separată de puterea executivă, pentru că numai în felul acesta Constituția este legitimă. Rolul statului este de a asigura protecția dreptului, statul de drept își îndeplinește menirea numai atunci când asigură libertatea tuturor.

Examinând principiul separării puterilor ca cel mai de bază atribut al orânduirii de stat, Kant diviza formele de stat în: despotice și republicane, despotismul fiind, în accepțiunea autorului, unuia legislației cu executivul.

Să ne mire oare faptul că anume acest despotism kantian a persistat decenii la rând în toate fostele republici unionale, inclusiv în RSSM, în persoana „sovietelor” de diferite niveluri, care comasau atât funcții legislative, cât și administrativ-executive?

Astăzi, Constituția Republicii Moldova stipulează că „Parlamentul este organul reprezentativ suprem

al poporului Republicii Moldova și unica autoritate legislativă a statului”⁸.

Liberalismul secolului XIX în Germania și statul de drept

În secolul XIX, ideea statului de drept era multiaspectuală ca să poată fi încadrată într-o singură direcție, mai ales că istoria ideilor statului de drept nu a evoluat pe o cale rectilinie.

Juristul german Thoma menționează despre „spirala dezvoltării istorice a statului de drept” în care apar din ce în ce mai multe elemente noi.⁹

O figură importantă a burgheziei liberale a fost juristul și sociologul Henri Luden, care se conducea de ideea, care din timpurile lui Kant străbate ca un fir roșu doctrina despre statul de drept: „Guvernanții sunt încadrați în limitele dreptului, iar cetățenii trebuie să aibă garanții în raport cu guvernanții”¹⁰. Meritul lui Luden, ca ideolog al statului de drept, constă în faptul că pentru el echitatea și dreptatea socială sunt sensul și scopul ordinii de drept și ale statului de drept.

Ideii statului echitabil a lui Luden, cu toate că pare a fi utopică în condițiile capitalismului, totuși reflectând și stimulând interesele maselor populare, i se opune teoria statului de drept constituțional, care este chemată să limiteze monarhia pe cale constituțională, astfel „conservând-o”. Notabil este faptul că această teorie cu mai bine de 100 de ani în urma semnifica în cultura politică germană, întâi de toate, principiul constituțional monarhic, care după caracterul său însemna stat constituțional, aristocratic sau monarhic cu constituție scrisă.

Acesta a și fost specificul concepției statului de drept în Germania.

Cunoscutul autor german Dieter Bruggemann consideră că nașterea statului de drept în masele largi ale poporului, antipod al statului polițienesc, are loc în perioada anilor 1818-1830.¹¹

Anume în această perioadă în Germania își găsește o largă răspândire noțiunea „statului polițai”, ca sinonim al fărâdelegilor sub semnul dreptului. Statul de drept a apărut ca antipod al statului polițist, îndreptat împotriva acestuia, dar crescut din el.

Un aport considerabil în dezvoltarea ideilor statului de drept în prima jumătate a sec. XIX au adus Welcker, Freiherr von Aretin Joh, Robert von Mohl.

Carl Theodor Welcker face unele precizări în ce privește conținutul și noțiunea statului de drept, remarcând în 1813 următoarele etape ale dezvoltării statului: despotismul ca stat al sensibilității, teocrația ca stat al credinței și, cu titlu de dezvoltare supremă, statul de drept ca „stat al rațiunii”. Aceste etape lasă să apară statul de drept ca o dezvoltare genetică și sistematică a statului în sine, care, conform tradiției

aristotelice, este luat în seamă de ciclul formelor de stat, care se repetă încontinuu. Raportarea la statul de drept modern devine mai limpede la J. Chr. Aretin, care în 1824 identifică statul constituțional cu statul de drept, condus conform voinței generale și care garantează libertatea tuturor membrilor societății civile.¹²

În evoluția statului de drept german distingem câteva elemente caracteristice:

1) nașterea statului de drept ca o reacție împotriva statului polițai și a absolutismului monarhiei;

2) formalismul ce caracterizează statul de drept german până după al doilea război mondial;

3) în problematica fundamentului statului de drept, adică a raportului dintre stat și drept, în sensul dacă statul se supune dreptului pe care l-a creat el însuși (se autolimează) sau dacă statul este limitat de un drept care îi este exterior, anterior și superior, doctrina germană a optat pentru teoria autolimitării.

Teoria „Rechtsstaat-ului” conturează două concepții care au coexistat, și anume: cea a lui R. von Mohl și cea a lui F.J. Stahl.

1) Concepția lui R. von Mohl se înscrie într-o concepție liberală, ca o reacție la omniprezența statului polițienesc (administrativ) și a absolutismului acestuia, căutând să limiteze sfera de acțiune a acestuia, pentru a proteja mai bine libertățile individuale, prin edictarea de legi precise și stabilirea de tribunale competente. Aceasta este o concepție substanțială a statului de drept care se atașează conținutului dreptului în vigoare.¹³

Formula „stat de drept”, tratată ca o noțiune științifică, apare pentru prima dată la Mohl. Însuși titlul celebrei sale lucrări *La science policière selon les principes de l'Etat de droit* (Știința polițienească / administrației conform principiilor statului de drept), apărută între 1832-1834, indică deja concepția sa.

Pentru von Mohl, statul de drept constituie singurul mijloc care permite să se ajungă la avântul personalității individuale și la promovarea sa. De aici rezultă drepturi importante ale cetățenilor care corespund ideii de participare la viața statului și de securitate a sferei de libertate. Acestea sunt drepturile fundamentale garantate de Constituție, de unde rezultă că pentru a încuraja respectarea lor statului i se cere să garanteze aspectul general și conținutul constituțional al legilor, legalitatea directivelor și a acțiunilor sale.¹⁴ Mohl acordă noțiunii sale de stat de drept elemente materiale, substanțiale, moderne, dar forma de guvernământ în care să se realizeze o vede ca fiind monarhia constituțională.

Von Mohl nu se considera autorul ideii „statului de drept”; el îl considera autor pe Kant, acela care de mai multe ori s-a referit la ideile lui Hobbes, Locke, Milton și la dreptul statului englez, astfel contribuind

la elaborarea științifică a acestei idei.¹⁵ Și Mohl nu greșea prin cele afirmate – atestă P. Miculescu – căci este unanim recunoscut că englezii Hobbes, Locke, Milton au fost precursorii acestei idei, pe care ei au extras-o din viața politico-juridică a Angliei, ce s-a reflectat în Magna Charta Libertatum (1215) și în „bill-urile” ulterioare privitoare la protecția drepturilor și libertăților omului. Acestea din urmă au fost date de puterea politică engleză, dar șlefuite mai întâi de tribunalele engleze, independente de puterea politică, ea însăși supusă acestor tribunale, care au creat common law, bazat pe acel suflu moștenit de la spiritul dreptului roman, bazat și el, la rândul său, pe spiritul dreptului natural, al „ius-ului” și „logos-ului”.¹⁶

Făcând o analiză a concepției statului de drept la Mohl, Freiherr von Aretin Joh, Welcker, putem menționa unele trăsături comune specifice statului de drept:

✓ *Primo*, statul nu este ceva divin, ci existența comună în interesul fiecăruia și al tuturor, iar individul liber, egal cu scopurile sale pământești se află în epicentrul statului.

✓ *Secundo*, limitarea scopurilor și funcțiilor statului prin intermediul libertății și securității persoanei și a proprietății, adică prin asigurarea libertății personale și autodezvoltării individuale, autoexprimării.

✓ *Tertio*, reglementarea și organizarea activității de stat conform principiilor rațiunii. Aici este vorba de recunoașterea drepturilor și libertăților fundamentale; de independența judecătorilor și a curților cu jurați, precum și de securitatea justiției, de reprezentarea poporului în puterea legislativă.

✓ *Quarto*, locul central în formarea și concretizarea noțiunii „stat de drept” îl ocupă legea, ea fiind general obligatorie pentru toți, inclusiv pentru administrație, care este legată și limitată prin intermediul legii.

În cele din urmă, putem afirma că doctrina statului de drept, în concepția autorilor sus-menționați, a fost pregătită, mai mult ca atât, științific fundamentată în lucrările lui Kant.

Statul de drept formal în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea

A doua concepție este a conservatorului Julius Friederich Stahl. Dacă în definiția statului de drept a lui von Mohl sunt reunite elemente formale și materiale, Stahl concepe dreptul nu atât ca o dispoziție de limitare a puterii statale, cât, mai ales, ca un mijloc de organizare rațională a statului și a normalizării raporturilor sale cu administrația. Concepția lui Stahl este una conservatoare, formală, opusă concepției lui Mohl și privilegiază organizarea ordinii juridice statale.¹⁷

Concepția formală a statului de drept se impune progresiv, definind statul administrației; „Rechtsstaat” va deveni statul în care administrația este supusă legii și unde există căi de recurs jurisdicțional împotriva ei. Teoria autolimitării în care doctrina germană plasează fundamentul lui „Rechtsstaat” întărește acest formalism, plasând dreptul în orbita statului și excluzând orice întrebare asupra conținutului său intrinsec.¹⁸

Curentul formal va învinge pentru mult timp în Germania, începând cu F.J. Stahl, care în 1837 declară că statul trebuie să fie un stat de drept, apreciindu-l ca fiind cuvântul-cheie.¹⁹ În concepția formală, statul de drept trebuie să definească într-o manieră conformă cu dreptul căile și limitele eficacității sale, precum și sfera de libertate acordată constant cetățenilor săi. Din rațiuni de stat, statul de drept nu are a urma dezvoltarea ideilor morale. Această definiție a statului de drept nu semnifică obiectivele și conținutul statului, ci mai degrabă o modalitate de a-l realiza. Nu se referă și nici nu vrea să se ocupe de conținutul principiilor dreptului, ci de aspectul juridic formal, cum sunt suveranitatea poporului, democrația, separarea puterilor, elemente formale ale statului de drept, care nu sunt politice. Cadrul formal al statului de drept constituie o platformă comună pentru toate forțele germane, o formulă de compromis.

Între Congresul de la Viena din 1815 și reculul revoluționar în Europa, în discuțiile în jurul liberalismului politic ce se pronunță împotriva statului absolutist și pentru participare politică într-un stat constituțional, definiția lui Stahl a luat un aspect de compromis, el însuși spunând că doar monarhia reprezintă garanția cea mai sigură pentru apărarea statului de drept. El subliniază că statul de drept există în opoziție cu „statul popular”, expresie susținută de Rousseau; pentru Stahl, statul popular avea valoarea unei confuzii absolute.

Chiar dacă, în diversele constituții ale statelor germane revendicările esențiale care corespundeau noțiunii de stat de drept erau realizate: mai multe libertăți cetățenilor, egalitate juridică, noțiune a legii ce corespunde statului de drept, procedura de audiență publică și orală a proceselor, totuși, un anumit număr de drepturi-participare și de libertăți politice au rămas fără concretizare. Din acest motiv, în dezbaterile politico-juridice din Germania duse în a doua jumătate a sec. XIX a apărut problema protecției juridice formale prin tribunale civile sau administrative. Dezbaterile au fost conduse sub semnul „statului de drept”, ceea ce îi dădea în mod logic un element material care se referea la justiție și la administrație. Se pornea de la liantul care unea administrația de lege și de controlul judiciar

al administrației de stat. La dezbaterile privind forma și volumul de protecție juridică au participat, printre alții, Otto Bahr, Rudolf von Gneist, Lorenz von Stein și, spre sfârșitul secolului XIX, Otto Mayer.²⁰

Stahl a refuzat controlul judiciar al activității statului. Potrivit lui, un asemenea control era în contradicție cu concepția sa despre stat ca imperiu moral.

În pofida formalismului statului de drept acceptat de Stahl și nenumăratelor critici ce i s-au adus, această formulă totuși a persistat în timp.

După moartea lui Stahl (1861), în calitate de teoretician în problematica statului de drept a fost Rudolf von Gneist. Noțiunea statului de drept primește la Gneist instituționalizare, îndepărtându-se în spațiu și timp de scopurile liberal-individualiste ale statului. Statul de drept este pentru Gneist, în primul rând, „conducere în conformitate cu legile”, aceste legi formând nu conținutul, ci limitele puterii executive ce poate acționa reieșind din autoritatea-i proprie; în al doilea rând, „construirea organizată a verigilor lanțului” și conducerea în forma autogovernării; în cele din urmă, jurisdicția administrativă (independentă din punct de vedere organizațional și procesual – *n.n.*), care efectuează controlul necesar asupra administrației.

Bahr și von Gneist defineau statul de drept în mod identic – prin „jurisprudență” și prin protecția judiciară. Bahr se arată susținător al unui control al litigiilor administrative prin tribunale civile „justizsterat”, pe când von Gneist era adeptul unor tribunale administrative speciale – „sondergerichte”. În opinia lui Otto Mayer, „statul de drept semnifică formalitatea juridică a administrației”. Astfel, s-a impus principiul unei „administrații conforme legilor”, care, cu ajutorul justiției, consolida poziția individului în relațiile sale cu legea și administrația. Până la Republica de la Weimar nu s-a schimbat nimic. Domnia legii a fost considerată ca asigurând libertatea cetățeanului, marcând concepția statului de drept. Aici statul de drept apare ca un produs al concepției pozitivistice a dreptului. Acest stat trebuie considerat ca „formal” atâta timp cât legăturile ce se referă la dreptul rațiunii și al constituției nu limitează competențele legiuitorului. Acum se poate deja vorbi despre o percepere a statului de drept. Securitatea libertății și proprietății erau garantate, totuși, de lege și de tribunale.²¹

Menționăm că o serie de autori, precum Huber, Scheuner, Bruggemann, care, pe bună dreptate, se consideră în literatura de specialitate ca tâlcuitori ai ideologiei oficiale a statului de drept în Germania, menționează că, sub toate aspectele, Germania încă din epoca constituțională era orânduită ca un stat de drept – și nu doar teoretic, dar și practic.

În ce priveșta perioada concretă, Scheuner scrie ca trecerea la restructurarea definitivă a statului de drept s-a făcut sub influența lui Gneist undeva între anii 1850 și 1880.²² Bruggemann constată, de asemenea, că primul stat de drept modern pe teritoriul Germaniei s-a constituit undeva prin anii 1880.²³

Cu toate că, dacă privim de pe pozițiile actuale statul de drept și conținutul său, axat astăzi pe drepturile și libertățile omului, despre ce stat de drept definitivat putem vorbi în Germania anilor '80, când în 1878 a fost emisă o lege împotriva socialiştilor și aproximativ 350 de organizații social-democratice au fost dizolvate, 900 de democrați exilați din Germania, 1500 trimiși în închisori, sute de ziare și reviste au fost interzise.

Republica de la Weimar: de la stat de drept la fascism

După înfrângerea Germaniei în primul război mondial, în 1919 la Weimar s-a adoptat o nouă Constituție, fiind abolită monarhia și proclamată republica.

Constituția de la Weimar și Republica, ce se baza pe normele acesteia, au fost produsul luptei poporului german pentru reorganizarea într-o formă de stat nouă. Aceasta a fost prima încercare de a comasa în Germania parlamentarismul și democrația populară.

În continuare vom încerca să facem o analiză a Constituției de la Weimar prin prisma principiilor generale ale statului de drept.

În ce privește separarea și conlucrarea instituțiilor puterilor, în Constituția de la Weimar erau prevăzute trei instituții cu funcții legislative: președintele țării; reichstagul, reichsratul, acesta din urmă având un rol secundar. Conform Constituției de la Weimar, președintele țării se alege de poporul german pe un termen de 7 ani, cu posibilitatea de realegere pe 14, 21 și mai mulți ani, ceea ce, evident, este un element antidemocratic al Constituției. Prin Constituția de la Weimar, președintelui i se acordă acel statut care i-a fost pregătit de Max Weber și G. Prois („părinții” acestui document). Practic, Constituția de la Weimar acordă președintelui atribuții dictatoriale și, pe lângă atribuțiile reprezentative ca șef de stat, el este comandantul suprem al forțelor armate (art. 47), președintelui îi revine dreptul de a numi guvernul în frunte cu reichcancelarul (art. 53), dreptul de a numi judecătorii (art. 46), dreptul de a dizolva reichstagul (art. 25), dreptul de a institui stare excepțională, pe a cărei durată poate anula sau limita drepturile personale și alte drepturi și libertăți ale cetățenilor (art. 48).

Reichstagul se declară prin Constituția de la Weimar organ legislativ și, totodată, organ de control în privința guvernului. Art. 68 al Constituției de la

Weimar stipulează că „legile imperiale se emit de către reichstag”. Evident, președintele având dreptul *de veto*; deci, până la publicarea legii președintele putea să-o scoată la vot general pleibiscitar.

Reichcancelarul și miniștrii imperiali au nevoie de votul de încredere al reichstagului. În același timp, președintele poate să dizolve reichstagul. Din nou rezultă contrabalansarea puterii în favoarea președintelui.

Totuși, reichstagului îi revine dreptul de a acuza în fața tribunalului de stat al Imperiului german (așa este denumită republica de la Weimar conform Constituției): reichpreședintele, reichcancelarul și miniștrii imperiali în cazul în care aceștia au încălcat Constituția și legile imperiale, deputații reichstagului bucurându-se de imunitate. Aceste reglementări, deopotrivă, ne vorbesc despre consolidarea statutului parlamentului.

Reichsratul – reprezentarea guvernelor landurilor, trece pe un plan secund. El este convocat de guvernul țării (art. 64) și este prezidat de unul dintre membrii guvernului (art. 65, 66). Guvernul republican trebuie să coordoneze proiectele de legi cu reichsratul, acesta având dreptul de veto asupra legilor adoptate de reichstag. În acest caz, legea este trimisă a doua oară în reichstag și, dacă nici atunci reichstagul și reichsratul nu vor ajunge la o înțelegere, atunci decizia finală îi aparține președintelui țării. El poate, în termen de 3 luni, să o supună plebiscitului; dacă însă nu se folosește de acest drept, legea se va considera lipsită de forță juridică. Din nou, reichpreședintele are împuterniciri mai mari decât parlamentul, mai ales în așa sferă importantă cum este legislativul.

Calea dezvoltării teoriei statului și dreptului în perioada Republicii de la Weimar se poate determina ca marginalizare a parlamentului, înăbușire a vieții politice, respectiv anihilare a partidelor politice și trecere unilaterală a tuturor aspectelor pe seama aparatului de stat: justiție, aparatul guvernului și administrației. Este calea către dictatură.

Cel mai mare neajuns al Constituției de la Weimar este că reprezentanții poporului (reichstagul) nu au ocupat locul central ce li se cuvenea în condițiile democrației proclamate și nu aveau influență la formarea și restructurarea aparatului de stat, la orientarea politicii statului. Astfel, articolele Constituției erau îndreptate, *de facto*, la formarea unei republici prezidențiale, deloc parlamentare, cum se afirma.

Neajusurile Constituției de la Weimar au și trasat calea tragică a Republicii de la Weimar – cale care prin instituția președintelui pleibiscitar au transformat-o în republică prezidențială și, mai apoi, din stat totalitar în stat hitlerist, în dictatură fascistă. Iar când Hitler și

partidul său au ocupat locul dominant în Republica de la Weimar, aceștia au început a realiza, foarte rapid, în practică, politica lor criminală, antipopulară, care va deveni o adevărată amenințare pentru întreaga omenire.

Legea cu privire la împuterniciri din 24 martie 1933 a lichidat instituția separării puterilor, devenind „legea fundamentală”²⁴ a naziștilor, preluând rolul Constituției pentru a reforma întregul stat într-un stat absolutist fascist. În locul statului de drept edificat, vine statul fascist al fărâdelegilor și samavolnicilor cu ideea „dreptului rasei” și ideologia sa național-socialistă. Al treilea Reich a fost dictatura care „a demolat” drepturile și libertățile omului, securitatea juridică a cetățenilor. În baza decretelor emise de Hitler, nazistii au înăbușit viața democratică din Germania, iar terorismul a devenit metoda dominantă a guvernării acestora.

După cum atestă autorul A.N. Sokolov, anume justiții le-au acordat fasciștilor ajutorul necesar la fundamentarea teoretico-juridică a științei național-socialiste. Iar judecătorii au contribuit la legalizarea dictaturii fasciste.

Statul hitlerist a determinat ruptura radicală a ideii statului de drept în Germania. Suprimarea separării puterilor și independenței justiției, suprimarea drepturilor fundamentale, suspendarea *de facto*, nu formală, a Constituției sunt doar câteva exemple.²⁵

În 1942, în mod formal, prin decizia Reichstagului, care nu se mai întrunea decât foarte rar, toate principiile statului de drept au fost anulate. Fără a fi ținut de directive sau principii juridice, Hitler, ca șef superior al armatei, șef al guvernului, deținător suprem al executivului, primul magistrat al țării și șef al partidului, putea să retragă oricărui german funcția și postul, fără a lua în considerare ceea ce era permis de drept și fără o procedură dinainte stabilită. Ministerul de justiție al Reichului avea puterea de a deroga de la dreptul existent. Revendicarea totală a național-socialismului permitea „să se intervină la toate nivelurile din viața fiecăruia”.²⁶

În statul legal al dictaturii naziste legea putea lua orice conținut, chiar și pe cel al in justiției; astfel, conținutul material al principiului statului de drept a fost complet îndepărtat, de asemenea și însăși noțiunea „stat de drept”. Într-o primă etapă (1933-1935) s-a păstrat expresia tradițională de stat de drept, dându-i-se în același timp un conținut nou. Noi formule ca „stat de drept național”, „stat de drept al lui A. Hitler” încercau să ia continuitate. Carl Schmitt se detașa de tradiționalul sens al statului de drept, care, pentru el, nu reprezenta nimic altceva decât „statul neutru devenit instrumentul unei societăți burgheze individualiste”. El declară că

revoluția național-socialistă a cucerit acest stat de drept fără ideologie. Expresia „stat de drept” a devenit superfluă. Juristul Kraus declară în 1936 că un jurământ de credință statului de drept și legalității acestuia a devenit absurd. Statul golit de orice substanță de stat de drept a devenit „stat total”.²⁷

Renașterea statului de drept în Germania în perioada postbelică

Ceea ce a trăit poporul german pe parcursul dictaturii naziste și-a lăsat amprenta în dezvoltarea teoriei și practicii în materia statului de drept în Germania de după 1945. Ca o reacție directă, în Germania de Vest s-a definit principiul stat de drept, orientat în două direcții: prima – în sensul unui stat de drept material; a doua – în sensul unui stat de drept social în locul statului de drept burghez. Aceste două principii au fost imediat preluate în noua Constituție a Germaniei Federale, în Legea Fundamentală din Bonn și în constituțiile diferitelor landuri germane. Analiza istoriei formării Republicii Federale Germania denotă că autorii Constituției s-au orientat la faptul că întreaga activitate de stat să se bazeze pe ideea dreptății. Legea Fundamentală pune ca prim principiu dreptul fundamental la demnitatea umană (art. 1 alin. 1) și, cu titlu de norme absolute, de care nimeni nu se poate atinge, dispunând: drepturile omului, libertatea bazată pe drepturile fundamentale și principiul organizării unei societăți libere și democratice. Atenția acordată statului de drept material, concretizarea și stabilirea juridică a conținutului său nu putea să semnifice că trebuie de neglijat statul de drept formal. Scopul trebuia să fie concordarea legilor pozitive cu idealul dreptului și justiției conform principiului legalității și legitimității, sarcină care de la Platon încoace îi preocupa pe juriști și filosofi.

O inovație importantă este furnizată de Legea Fundamentală de la Bonn în care se găsesc unul lângă altul principiul statului de drept și principiul statului social. Art. 28 alin. 1 al legii Fundamentale stipulează expres „statul de drept social”. În Germania, „statul social” a fost discutat și recunoscut ca ordine juridică a statului mai repede decât în Anglia și Franța, avându-se în vedere tradiția creată pe parcursul istoriei de către Germania în materia „problemei sociale”. Curtea Federală Constituțională a confirmat acest principiu de mai multe ori. Noțiunea de stat social este, astfel, strâns legată de noțiunile de libertate personală și demnitate umană conținute în statul de drept. Principiul statului social ia un caracter de normă pentru legislativ și pentru administrativ.²⁸

Statul de drept declarat de Constituția germană reprezintă un sistem destul de compact de securitate, în sânul căruia au fost completate judicios lacunele

istorice originare: neglijarea problemelor sociale și lipsa de protecție față de nedreptatea care se adăpostește sub protecția legii. Totuși, azi se vorbește de o criză a statului de drept, care se situează în principal în scăderea autorității și în forța relațională slăbită a legii. Ea își produce efectele sale mai ales în domeniul Statului providență modern, domeniu în care prezența statului apare tot mai mult în acțiuni administrative interne situate în afara puterilor care îi sunt conferite prin lege. Statul cooperează prin contract cu asociații și cu grupurile economice și sociale. Dar, acolo unde supunerea administrației față de lege lipsește, controlul acestei administrații nu mai este posibil cu ajutorul tribunalelor. Prăpastia care există între acțiunea statului și protecția statului de drept semnifică o pierdere de securitate a statului de drept. Echilibrul dintre puteri tinde tot mai mult să încline în favoarea executivului, care devine mai degrabă o instanță de decizie politică. Chiar în domeniul magistraturii, lipsa de reguli legale concrete duce din ce în ce mai mult la observarea unei politici care se pune de-a curmezișul justiției. Pe de altă parte, producerea debordantă de legi a dus la o pierdere a calității lor, fapt deplâns deseori. Idealurile codificării, așa cum au fost exprimate în secolul luminilor, adică o sistematizare clară și un limbaj simplu pe înțelesul tuturor, și legea, ca expresie a rațiunii, sunt tot mai îndepărtate de realizarea lor.²⁹

Totuși, independent de dezvoltările naționale, statul de drept a fost și rămâne un produs european; problemele cărora el trebuie să le facă față prezintă o dimensiune comună europeană paralelă cu dezvoltarea socială și politică.

O concluzie la evoluția doctrinei și practicii germane a statului de drept este că fenomenul a cunoscut un drum care a dus „de la statul de drept formal la statul de drept material”.³⁰ Eșecul Republicii de la Weimar le-a arătat clar germanilor subversiunea de care este capabil statul de drept care întrunește doar elemente formale, convingându-i că statul de drept doar prin perspectiva formelor nu aducea toate garanțiile necesare pentru protecția libertăților și că trebuie să se adopte de acum înainte și o concepție materială a statului de drept, adică cea a unui stat care asigură efectiv drepturile fundamentale ale persoanei umane. Este ceea ce a realizat Legea Fundamentală din 1949. Pentru acest motiv, obiectivul urmărit de constituții din 1949 a fost de a merge mai departe de simpla separare a puterilor și de a defini cu precizie drepturile fundamentale, încredințând jurisdicțiilor protecția ansamblului noii ordini constituționale. De acum înainte esențiale sunt drepturile fundamentale ale omului, care ocupă primul loc în textul constituțional,

fiind redactate într-o manieră destul de precisă pentru a putea fi invocate în justiție, ceea ce explică faptul că înșiși social-democrații au dat prioritate acestor drepturi în fața drepturilor sociale. Poziția organelor judiciare în sânul organelor constituționale era mult întărită. Curtea Constituțională nu mai este, ca în Republica de la Weimar, doar un organ de arbitraj între federație și landuri și organ al justiției politice: ea devine garantul principal al respectării Constituției, mai ales a drepturilor fundamentale, precum și a regulilor democratice.³¹

Deci, în Germania statul de drept devine nu doar un stat obligat să respecte demnitatea persoanei umane și drepturile fundamentale ale acesteia și tot ce decurge de aici, ci un stat care încredințează judecătorilor dreptul la ultimul cuvânt; pe scurt – un stat al judecătorilor.

Actuala concepție a statului de drept german nu constituie o ruptură cu vechea concepție formală, ci este o definitivare și împlinire a acesteia. Este un stat în care, pornind pe la mijlocul secolului XIX (prin concepția liberalului von Mohl), după un secol de evoluție și de istorie plină de evenimente, cu toate catastrofele și tragediile trăite de poporul german în prima jumătate a secolului XX, poporul își edifică un stat de drept îmbinând laturile formală și materială, în care drepturile și libertățile omului sunt respectate, căci acesta este scopul fundamental al oricărui stat de drept: respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

După Michael Fromont, în cadrul elementelor constituționalismului german, statul de drept se află pe primul loc, pe locul doi situându-se federalismul și democrația. Federalismul german s-a constituit la 1871, când a avut loc unificarea Germaniei; era un federalism monarhic, caracterul monarhic dispărându-i odată cu Constituția de la Weimar, care a abolit monarhia introducând republica. Federalismul actual al Germaniei a fost conceput mai mult în sensul federalismului Statelor Unite ale Americii, ca un fel de separare a puterilor pe verticală, față de separarea puterilor pe orizontală în legislativ – executiv – jurisdicțional, pentru a împiedica concentrarea puterii într-un singur loc, capitala statului.

Autorul român P. Miculescu menționează că nu problematica statului de drept este inclusă, ci ea include constituționalismul, federalismul și democrația, nu numai în statul german, ci peste tot. Aceasta, zice autorul, pentru simplul fapt că statul de drept este scopul, pe când constituționalismul, democrația sau federalismul sunt mijloacele sau instrumentele de realizare – opinie pe care o împărtășim.

Finalmente menționăm că statul de drept a apărut, cu certitudine, ca o inovație în interiorul formelor de

stat. Marile catastrofe politice ale secolului XX au arătat că Europa nu a fost doar leagănul statului de drept, ci și declinul acestuia. De aceea, este foarte important a căuta sursele statului de drept, pe care le găsim la filosofii și juriștii clasici, reîntoarcere care pune în evidență dimensiunea istorică a noțiunii cercetate.

Note:

¹ H. Kleiner. *Studien über die Grundrechte*. – Berlin, 1964, p. 31, citat de A.H. Соколов. *Правовое государство: от идею до ее материализации*. – Калининград: Янтарный сказ, 2002, p. 29.

² J. Isensee und P. Kirchhof. *Handbuch des Staatsrechts der BRD*, p. 17.

³ H. Mohnhaupt. *L'état de droit en Allemagne: histoire, notion, fonction*. – În: *L'état de droit / Sous la direction de Michel Troper*. – Presses Universitaires de Caen, 1994, p. 75.

⁴ *Ibidem*, p. 76.

⁵ *Ibidem*, p. 76-77.

⁶ Articolul 20 III din Constituția Republicii Federale Germania.

⁷ Im. Kant. *Doctrina dreptului*. – În: *Metafizica moravurilor*. – București: Antaios, 1999, p. 178.

⁸ Articolul 60 alin. (1) al Constituției Republicii Moldova // Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1994, nr. 1.

⁹ Th. Richard. *Rechtsstaatsidee und Verwaltungsrechtswissenschaft // JÖR 4(1910)*, p. 205, – În: A.H. Соколов. *Op. cit.*

¹⁰ H. Luden. *Handbuch der Staatsweisheit oder der Politik*. – Jena, 1811, p. 289. – În: A.H. Соколов. *Op. cit.*, p. 43.

¹¹ D. Brüggemann. *Die Rechtssprechende Gewalt*. – Berlin, 1962, p. 8. – În: A.H. Соколов. *Op. cit.*

¹² H. Mohnhaupt. *L'état de droit en Allemagne: histoire, notion, fonction*. – În: *L'état de droit / Sous la direction de Michel Troper*. – Presses Universitaires de Caen, 1994, p. 78.

¹³ J.J. Chevallier. *L'Etat de droit*. – Paris: Montchrestien, 1992, p. 14.

¹⁴ H. Mohnhaupt. *Op. cit.*, p. 79.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ P. Miculescu. *Statul de drept*. – București: Lumina Lex, 1998, p. 63.

¹⁷ H. Mohnhaupt. *Op. cit.*, p. 79.

¹⁸ J.J. Chevallier. *Op. cit.*, p. 15.

¹⁹ *Ibidem*, p. 80.

²⁰ *Ibidem*, p. 81.

²¹ *Ibidem*, p. 81-82.

²² U. Scheuner. *Die neuere Entwicklung des Rechtsstaates in Deutschland*. – În: *Hundert Jahre deutsches Rechtsleben*. – Karlsruhe, 1960, p. 243.

²³ D. Brüggemann. *Op. cit.*, p. 17.

²⁴ Această apreciere a legii cu privire la împuțnericiri a fost dată de Carl Schmitt, care scria: „Legea din 24 martie 1933 în esență și este Constituția revoluției germane moderne. În baza acestei legi și cu ajutorul ei poate fi realizată restructurarea statului. A se vedea: C. Schmitt. *Das Reichshofaltersgesetz*. – Berlin, 1933, p. 9, citat de A.H. Соколов. *Op. cit.*, p. 91.

²⁵ H. Mohnhaupt. *Op. cit.*, p. 82.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 84.

²⁸ *Ibidem*, p. 88.

²⁹ *Ibidem*, p. 90.

³⁰ M. Fromont. *Le constitutionnalisme allemand // Pouvoirs*, 1993, nr. 66, p. 6, citat de P. Miculescu. *Op. cit.*, p. 90.

³¹ *Ibidem*, p. 91.